

И С Х О Д И Ш Т А O R I G I N A T I O N S

9

Савез Срба у Румунији

Филозофски факултет
Универзитета у Нишу

У овом броју часописа објављени су радови пријављени за IX међународни научни скуп *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима*, који је одржан у периоду од 14. до 16. октобра 2022. године на Западном универзитету у Темишвару.

This issue of the journal published papers submitted for the IX International Scientific Conference *Material and Spiritual Culture of Serbs in Multiethnic Environments and / or Peripheral Areas*, which was held at the Wes University in Timișoara, 14-16. October 2022.

САВЕЗ СРБА У РУМУНИЈИ
Центар за научна истраживања културе Срба у Румунији

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ Универзитета у Нишу
ФИЛОЛОШКИ, ИСТОРИЈСКИ И ТЕОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
Западног универзитета у Темишвару

Главни и одговорни уредник:
Проф. др **Михај (Миља) Н. Радан**

Уређивачки одбор:

Проф. др **Снежана Гудурић**, Универзитет у Новом Саду
Проф. др **Надежда Јовић**, Универзитет у Нишу
Доц. др **Александра Лончар Раичевић**, Универзитет у Нишу
Проф. др **Горан Максимовић**, Универзитет у Нишу
Проф. др **Јордана Марковић**, Универзитет у Нишу
Проф. др **Софија Милорадовић**, Институт за српски језик САНУ, Београд
Проф. др **Радивоје Младеновић**, Универзитет у Крагујевцу
Проф. др **Октавија Неделку**, Универзитет у Букурешту
Проф. др **Михај (Миља) Н. Радан**, Западни универзитет у Темишвару
Проф. др **Срето Танасић**, Институт за српски језик САНУ, Београд
Доц. др **Миљана Радмила Ускату**, Западни универзитет у Темишвару
Доц. др **Маца Царан Андрејић**, Западни универзитет у Темишвару
Доц. др **Мирјана Бојанић Ћирковић**, Универзитет у Нишу
Проф. **Димитрије Савић**, Западни универзитет у Темишвару

Секретари:

Доц. др Миљана Радмила Ускату
Доц. др Мирјана Бојанић Ћирковић

Рецензенти:

Проф. др Михај Н. Радан
Проф. др Горан Максимовић
Проф. др Јордана Марковић
Проф. др Радивоје Младеновић
Проф. др Снежана Гудурић
Проф. др Надежда Јовић
Проф. др Октавија Неделку
др Биљана Сикимић
Проф. др Татјана Трајковић
Проф. др Александра Лончар Раичевић
Проф. др Маца Царан Андрејић
Проф. др Драгана Радовановић
Доц. др Мирјана Бојанић Ћирковић
Доц. др Ивана Митић
Доц. др Нина Судимац Јовић
Доц. др Јелена Стошић
др Саша Јашин
Доц. др Миљана-Радмила Ускату
Зоран Марков

Савез Срба у Румунији
Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији

Филозофски факултет
Универзитета у Нишу

Филолошки, историјски и теолошки факултет
Западног универзитета у Темишвару

И С Х О Д И Ш Т А O R I G I N A T I O N S

9

Темишвар / Ниш
2023

<https://doi.org/10.46630/ish.9.2023>

UNION OF SERBS IN ROMANIA
Center for Scientific Research and Culture of Serbs in Romania
UNIVERSITY OF NIŠ, FACULTY OF PHILOSOPHY
WEST UNIVERSITY OF TIMISOARA, FACULTY OF LETTERS,
HISTORY AND THEOLOGY

Editor in-Chief:

Prof. dr. **Mihai (Milja) N. Radan**

Editorial Board:

Prof. dr. **Snežana Gudurić**, University of Novi Sad
Prof. dr. **Nadežda Jović**, University of Niš
Lecturer dr. **Aleksandra Lončar Raičević**, University of Niš
Prof. dr. **Goran Maksimović**, University of Niš
Prof. dr. **Jordana Marković**, University of Niš
Prof. dr. **Sofija Miloradović**, Institute for the Serbian Language SASA
Prof. dr. **Radivoje Mladenović**, University of Kragujevac
Prof. dr. **Octavia Nedelcu**, University of Bucharest
Prof. dr. **Mihai (Milja) N. Radan**, West University of Timișoara
Prof. dr. **Sreto Tanasić**, Institute for the Serbian Language SASA
Lecturer dr. **Miliana-Radmila Uscatu**, West University of Timișoara
Lecturer dr. **Mața Taran Andreici**, West University of Timișoara
Lecturer Dr. **Mirjana Bojanić Ćirković**, University of Niš
Prof. **Dimitrije Savić**, West University of Timișoara

Secretary:

Lecturer dr. Miliana-Radmila Uscatu
Lecturer dr. Mirjana Bojanić Ćirković

Reviewers:

Prof. dr. Mihaj N. Radan
Prof. dr. Goran Maksimović
Prof. dr. Jordana Marković
Prof. dr. Radivoje Mladenović
Prof. dr. Snežana Gudurić
Prof. dr. Nadežda Jović
Prof. dr. Oktavija Nedelku
dr. Biljana Sikimić
Prof. dr. Tatjana Trajković
Prof. dr. Aleksandra Lončar Raičević
Prof. dr. Maca Caran Andrejić
Prof. dr. Dragana Radovanović
Doc. dr. Mirjana Bojanić Ćirković
Doc. dr. Ivana Mitić
Doc. dr. Nina Sudimac Jović
Doc. dr. Jelena Stošić
dr. Saša Jašin
Doc. dr. Miljana-Radmila Uskatu
Zoran Markov

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТИ – ДОКУМЕНТИ О ТРАДИЦИЈИ НАШЕГ НАРОДНОГ ЖИВОТА И НЕИЗОСТАВНИ ДЕО КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА

У тексту се најпре предочава да је дијалекатска лексика изузетно значајан репрезент традиционалне материјалне, духовне и социјалне културе српског народа, а будући да она чини значајан сегмент фондуса српских народних говора, подразумева се да њено бележење и истраживање мора бити укључено у Унесков концепт очувања, заштите и одрживости нематеријалног културног наслеђа. Затим се кроз три кључне целине покушава притврдити значај српских народних говора као својеврсних докумената о традицији нашег народног живота и као неизоставног дела српског културног наслеђа. Први сегмент чини сведени избор теренских записа, у другом сегменту представља се неколико одабраних интердисциплинарних пројеката и публикација, а на трећем месту указује се на валидност етнографских података који се посредно ишчитавају из лингвистичких лексичких карата.

Кључне речи: српски дијалекти, дијалекатска лексика, трансформација и девастација, традиционална култура, нематеријално културно наслеђе.

„Није губитак то што ишчезава ‘неисцрпно богатство разноврсних прелива нашег народног говора’, али јесте губитак ако то богатство ишчезава незабележено. Јер дијалекти су документи; они су чак најбогатија збирка података о прошлости нашег народног живота“ (Ивић, 1990: 208). Ове су речи Павла Ивића више пута навођене, али садржај овога навода не губи на значају – напротив, а његовом се другом реченицом лапидарно указује на суштину онога што ову усмену збирку података, називану морем без обала – како је о дијалекатској лексици у разговорима с млађим колегама знао да каже професор Ивић, кандидује за баштиника српске традиционалне културе – и материјалне и социјалне, али понајвише духовне. Записи у виду дијалекатских текстова у дијалектолошким студијама, невелике збирке речи уз радове мањег обима и дијалекатски речници похрањују барем део ове непојамно велике збирке, чији поједини елементи имају готово реликвијарни карактер – тамо где се у „горко стиснутим устима“ из завичаја понела реч онда када се није стигло понети богзна шта друго. Управо је због овога посебно важно оно што је бележено недуго по доласку од избеглог и

¹ sofija.miloradovic@sanu.ac.rs

расељеног српског живља из Хрватске, из Босне и Херцеговине, с Косова и Метохије; доцније, то ће постати говори у којима ће временом „венути“ и нестајати речи, поједине термилошке лексеме биће замењене неком општеупотребном речју која ће „покрити“ сва њихова посебна значења – и тако ће различити обредни хлебови постати једноставно *погача* или *колач*, а неких се назива саговорници неће моћи досетити, иако ће се присећати да је некада постојала реч за то што им описујете или за оно што им показујете – као, на пример, код неких саговорника у српским селима у Мађарској.

Дијалекти, односно народни говори, као сегмент нематеријалних културних добара, представљају значајан део идентитета групе или појединца, који их препознају као саму суштину свог идентитета и као неизоставни део свог културног наслеђа. Народним гворима, због сваковрсних промена у начину живота, посебно у руралним срединама, прети опасност убрзане трансформације и девастације, тамо где се још увек чувају, и зато би требало да буду постављени високо на листу приоритета у спровођењу мера заштите елемената нематеријалног националног културног блага (најпре снимање говора, адекватно похрањивање аудио-записа, а затим анализирање сакупљеног материјала и његово представљање). Дијалекатска лексика је притом изузетно значајан репрезент традиционалне материјалне, духовне и социјалне културе српског народа, а будући да она чини значајан сегмент фондуса српских народних говора, подразумева се да њено бележење и истраживање мора бити укључено у Унесков концепт очувања, заштите и одрживости нематеријалног културног наслеђа – што се већ ослања на став експлицитно наведен у *Конвенцији о заштити и очувању нематеријалног културног наслеђа* (<http://www.nkns.rs/sites/default/files/documents/konvencija.pdf>) – „да нематеријалним културним наслеђем треба сматрати усмене традиције и изразе, укључујући и језик као средство њиховог исказивања и представљања, а потом и на чињеници да различите области у којима се оно сагледава, као што су, на пример, извођачке уметности, друштвени обичаји, ритуали и свечани догађаји, па затим и стари занати и друго, недвосмислено остају за будуће време као живо и такозвано одрживо наслеђе, темељећи ту своју дуговећност и одрживост и на трансгенерацијском преношењу путем језика, у овом случају, прецизније – путем лексике, синтагми и израза који чине фондус српских народних говора“ (Милорадовић, 2016 (2017): 11).

Како стоји у проспекту Центра за НКН Србије, „нематеријално културно наслеђе или *живо наслеђе*, чине знања која се односе на обичаје и друштвене праксе, ритуале, веровања, начине усменог изражавања, традиционалне занате или исхрану, игру или музику“. Једновремено, ово наслеђе представља не само део прошлости једне заједнице него – како му само синтагматско именовање каже – и њеног савременог живота. И управо у вези с поменутиим начинима усменог изражавања, те формама таквог изражавања – какве су нпр. мале фолклорне форме, стоји промишљање Мил-

ке Ивић о изузетном значају радњи које се врше „искључиво језиком“, тј. говорењем, таквих „као што су: признати, праштати, хвалити, оговарати, благосиљати, проклињати, завештавати.“ И надаље, М. Ивић каже: „Народи свој идентитет одржавају у неокрњеном стању *језичким творевинама* – усменим казивањем о подвизима предака, песмама које прослављају херојски чин и моралне вредности, пословицама и причама које поучавају, опомињу. Речи, разни језички облици и обрти откривају садржај народног знања и мишљења“ (Ивић М., 2010: 98–99).

Надаље ћемо кроз три, по нашем мишљењу, кључне целине покушати да притврдимо значај српских народних говора као својеврсних докумената о традицији нашег народног живота и као неизоставног дела српског културног наслеђа. Први сегмент чини сведени избор теренских записа, кратких (етно)дијалекатских текстова, који заправо најилустративније указују на суштину наше теме. У другом сегменту представљамо неколико одабраних интердисциплинарних пројеката и публикација који потврђују веродостојност садржаја насловне теме. И као треће, указаћемо на валидност етнографских података који се посредно могу ишчитавати из лингвистичких лексичких карата.

Прво. Будући да народне говоре сматрамо документима који сведоче о нашој традиционалној култури, даћемо овде неке примере (етно)дијалекатских записа којима се документују поједини сегменти народног живота који „има свој језички израз“ – како је записао Недељко Богдановић (Богдановић, 2007: 28), чиме се истовремено потврђује зашто они чине неизоставни део нашег културног наслеђа. Највећим делом овде су дати примери које смо сами снимили или прибележили превасходно на лингвогеографској периферији српског језичког простора – од саговорника из Метохије (у оквиру пројекта *Research of Slavic Vernaculars at Kosovo and Metohia*, под покровитељством организације UNESCO ERC/EPC/PP Section) и у српским клисурским говорима на румунској територији (у оквиру међуакадемијске сарадње, за потребе Српског дијалектолошког атласа и пројекта ЦНИК-СР), а тичу се и годишњег циклуса празника и обичаја, и обичаја животног циклуса, и сеоске привреде и друштвених обичаја, дакле – области духовне, материјалне и социјалне културе. Дакако, сличне се потврде могу наћи са читавог српског језичког простора – углавном објављене у оквиру дијалекатских текстова приложених уз монографске описе или студије говора појединих области.

Најпре дајемо неколико примера везаних за обредну исхрану, прецизније – за обредне хлебове код Срба у Војводини, а представљене кроз календарски циклус обичаја (празновање Божића) и животног циклуса: *Здравље – хлеб, округло, па се нарезује, па идемо, полажемо прво у италу. (Госпођинци) Веселе је онај што се сече на Мали Божић. (Стапар); Погача*

се месица кад дете прохода. Поступавница се зове, и онда зовеш децу, децу скупиши, и онда изломиши ту поступавницу – погачу, и деца то једу и трче, јуре се да може да трчи, да не би падало. (Санад); Кад неко умре, направи се за сваког мамурица (округли хлеччићи намењени свакоме ко дође да обе-дује на први подушни обред – нап. С. М.) и стави се у тањир. Укисело замесиши, исечеш на обгице и онда са оклагијом развијеш да буде дугуљасто, и руком савијеш, и испадне округло. (Мокрин) (Радовановић, 2014: 67, 77–78).

Надаље дајемо опис дела свадбеног обичаја из села Клачевице у Параћинском Поморављу (уз напомену да је наша саговорница била 1920. године): *Онда имали, вако, колачићи, меси колачићи. Донесе кум, па донесе старојка, па донесе, знаш, девер, па онда кад на свадбу, они туре н-астал ти колачићи, па дарују. Иде редом то, они гости сви, један носи и други, и они све туру, знаш, они, новац н-они колачи, туру паре, колико куј може, оће да да. Они туру то и после то поберу, поберу и младе даду, ти колачићи исто зберу мешени, па накићени са ону алену и с белу и сас цвеће, и то после даду младе. Једу, знаш, сас младожењу... Па, умешен саборник, знаш, па се накити јабуке, свакојак артије... И накити се с артије грана. Пресече се шљива велика, знаш, па се оне грање, граната, она се накити, накити, и на сваку грану јабука. И кад бидне, седи старојка, докле седи (...), и кат ће седи, ајде, са^м ће ломити саборник старојка и ће се растура свадба. И зберу се туна, дође младожења, дође невеста и побију главу у главу, вако... и они преломе та саборник, знаш... игру, игру за мало време, а оно куј оће, изломе оне колачиће, саборник с-изломи, куј оће, сваки узме, знаш, помало (Милорадовић, 2003: 336).*

Као куриозум везан за област духовне културе наводимо да су се код наше саговорнице из Метохије, у једноме разговору, у само две реченице нашла чак три глагола са три различите лексичке базе, а са истим значењем – „обележавати верски празник“: *Чуминдан – светак, календариш [...] И тако га празникујеш да не радиш, да светкујеш тај дан побожни (Суви Лукавац, Исток).*

Део разговора са саговорницом из Метохије доноси примере лексема из области материјалне културе – оних које се тичу народне ношње: *Па онда имали су, овај, оно раније, ношња била српска. На пример, ја нисам то, овај, имала, а свекрва моја и мајка имали су. Тиранка се звала та ношња. Тиранка. То је цела бела кошуља до ту [показујући на себи дужину]. То је ткано све ручно. (...) И онда, овај, ове су звали, овај, вијанка. У виду кецеље, знаш, ал звали су вијанка. (...) Онда, овде, та хаљина је морала све овде да буде у, у неке украсе, у... А тај јелек, он је све морао да буде у неке ђукоре, у неке ђинђухе, у неке... (А шта су ђукори?) Па то је све, овај, обрађено све неким лепим... као куглице неки... ђинђуси, нешто. Тако се то, све то било (Суви Лукавац, Исток).*

Када је реч о друштвеном животу, бележено је мање разговора, али се и ту сачувало нешто прича о начину забављања, пре свега младежи, у време

појединих празника или током седељки у зимским вечерима: *Младеж би знало – игранка, ил-, и игранка – ко је за игранку, ко не би и с-, ова мања деца као ово што је, овај, унук ми, и ставили би конопац на орасе, на... на дрва нека конопац, па да се љуљамо. И то би... То обавезно, дошле би бабе старе, па би се љуљал'е. То би гледал'е бабе, као оволика конопља на, да порасте, не знам како [...] Ђурђев дан или Петров дан, имали смо стоку, ишли би у планину, славило би се у планину, игранке би бил'е. Исто, Велика Госпођа, исто игранка. Много било и, овај, за младеж било разоноде, знаш како. (Мужевине, Исток)*

Од значаја су и сачувани примери терминологије сродства, при чему напомињемо да ће од знатне користи на том плану бити лексички том Општесловенског лингвистичког атласа *Степени родства*, који припрема за објављивање Бугарска национална комисија за ОЛА: *А ове одељаце – девере, звала сам ил' девере... Богуми, то оволичко да је било, моро си да му зовнеш друго име: шећерак, девер-писаре, девер-даије, девер. Све то се ишло по трм. (А жене њихове, на пример, исто?) Жене ове по старије које су биле: дадо, стрина, е то се звало тако, али једну смо имал'и по младу, њу смо звали се – госпо, госпо смо звали. (А заове, како би им се обраћала ако?) Нисам имала заову ја ниједну. Милосеко, секо су звали, сејо, тако то. (А мужа исто нисте по имену звали?) Мужа по имену. (По имену?) По имену. (Могли сте име да му кажете?) Јес, јес, могла сам да му рекнем име, јел ја кат сам се удала, пре је моја мајка звала мојега тату: чујеш ли. (Чујеш ли?) Чујеш л'и. И он њој тако исто то: чујеш л'и. А ја кат сам дошла, на име (...) (Лабљане, Пећ).*

Три примера описа народних веровања с терена Метохије вредно су сведочанство о ономе што је, уз обичаје и обреде, било саставни део народног живота: *Као ноћу долазе виле, скупљају се и као играју, и коло виловско се то тако зове. Јесте. И, на пример, овај, моја мама, на пример, први син јој је умро (...). А други син кад се родио (...), и као, знаш, по веровању, они су нашли од вука зев, од вука зев, и протнули дете да би то дете живело. И тако су они, вучев зев су тако звали, и мој брат је, овај, протнут кроз тај вучев зев, и да би он мого да опстане, јер оно раније знате није било лекара, није, умирала деца и тако. И тако он опстао (Суви Лукавац, Исток); А после порођаја, жена која роди близанце, она се назива, зове као излечива жена. Излечива. Рецимо, лековита е жена. Има оболења које жена може да излечи која роди близанце. Она, жена родила близанце, близнила се (Гораждевац, Пећ); Да је се родило се са свом постељицом, није се откачила постељица, него са, са том постељицом се роди, и он има неку моћ. Ууу, родило се дете у кошуљицу, он ће да буде школован, он ће да буде човек од напретка, он ће да предвиђа шта ће да се дешава (Гораждевац, Пећ).*

При теренском раду са српским живљем у Румунији, наши су саговорници у Белобрешки и Старој Молдави говорили и о обичају успостављања

нарочите врсте ритуалног или духовног сродства, познатог под именом *кумачање*. Женско дете орођено на овај начин са другим женским дететом именује се као *кумача* или *кујка* (забележено у Белобрешки), а мушко дете – као *поца*. У Старој Молдави прављени су котур од врбе и колач за кумачање (*плетен, и да има руну*), па се девојчице *трипут обрну и се пољубу кроз те котуре*, које су им држале мајке, изговарајући при томе следећи текст: *ајд кумача да се кумачамо*, односно – текст формуле којом се позива да се кумачање обави. Када одрасту, међу собом се углавном нису звали властитим именом: *оне се вичу кумаче, поцо, не вичу се на име* (Милорадовић, 2013).

У клисурским селима је, између осталог, сакупљана и грађа о крсној слави – овде дајемо део транскрипта из Белобрешке: *У собу напред, да, напред, увек напред једна соба је била сређена, имамо икону Светог Николе и ондак дође господин попа и сече колач сас газдом који је у кући. У подне да, кад се сврши служба, после почне, знате, и онда, на пример, не може да стигне баиш тачно у дванајст, мислим, је л има јако много, знате. Се зна како иде улицама, и тако да и реже колач, и после се руча, и весеље се... Се прича, се шали се. (...)* *Па један дан, један дан Свети Никола, то је један дан. И ондак сутрадан је појутрица, акој оћеш, мож да вичеш и на појутрицу. Да вичеш комишију, ил кога оћеш, да се послужи, није то проблем* (теренски запис Нине Аксић, 2017). Уз бројне етнолингвистичке ауторске радове, везано за овај терен треба поменути публикацију Борислава Ђ. Крстића *Народни живот и обичаји Клисураца и Пољадијаца*, објављену у Темишвару 2015. године (Крстић, 2015).

У етнолингвистичким теренским записима похрањени су и подаци о неким архаичним ритуалима, попут *додола* – обреда призивања кише, који су се притом изобичајили. Овде је реч о додолама које су се у српској заједници у Чипу, у Мађарској, изобичајиле још половином прошлога века: *Око додоле* (попут лутке на три ноге – прим. С. М.) *ишли смо наоколо. Око додоле. Ко наприлике, метли смо ето ти додолу* (ставља столицу испред себе) *ко овај, овај сто је био. И онда смо ишли: (игра и пева) „Ој додоле, додоле, шта би теби требало једна канта водице ил од Бога росице?“ Ето тако смо ишли наокруг трипут, и онда су нас полили сас водом и онда смо добили поклон.* И управо као што истраживач наводи у закључној речи: „Самим тим што је наратив о додоли постао предмет истраживања и научног рада, прешао је поново из комуникативног памћења Чипљана у културно памћење писане речи“ (Мандић, 2021: 22–23). Овде указујемо и на значај текстова везаних за приватне историје, а једну ванредно корисну и занимљиву публикацију те врсте, која је настала на основу свеске с кулинарским рецептима и још понеким записима Љубице Љубе Буњевац, удате Јешић, из Чанада у Мађарској, приредила је Биљана Сикимић – *Тета Љубин кувар* (Сикимић, 2021).

Посебан значај на плану културне баштине имају свакако тзв. минимални текстови – фразеолошки изрази, изреке, пословице и поређења,

здравице и клетве, забележени понегде као илустрација одреднице у чланку дијалекатског речника или у малобројним обимнијим збиркама, као што су *Пословице и поређења у пиротском говору* (1988) и *Фразеологија страха и наде у пиротском говору* (1989), обе аутора Драгољуба Златковића. Дајемо неколико одабраних примера пословица и поређења: *Од печурће и будале семе нема, саме ницу. Свака крушка дршку, свака реч опашку.* ('реп' – С. М.) *Што будала замисли девет пара волове не мож да потргну. – жлто ко да је преди змије бегало; љут ко овца на жегу; устишта (широка и голема) ко попов рукав* (Златковић, 1988: 426, 443, 466, 494, 525, 597). Надаље наводимо и понеки пример „медаљона“ народне мудрости из књиге *Вито перо жерово (народне умотворине села Скорице)*, аутора Томислава Ђокића: *Вуку се колач не меси.* (Зло долази непозвано.); *Кад киша и родна година, и сачма роди кукуруз.* (122); *Лушаи ки мокра пола!* (*пола* = део прегала, старинске сукње); *Прекорио цреп грне!* (Прекорева те онај који је гори од тебе.); *Сад венчао, догодине крстио!* (Ђокић, 2005: 119, 122, 137, 138, 163). Или, из бележнице дијалектолога: „Као да и сад чујем скрцање и тупање разбоја, заморно и претешко, које је тим теже што су шаре на ћилиму лепше, па моја мати, кад прекида ткање да би се окренула другом послу, каже: *Једна натра – ваздан затра.*“ (Богдановић, 2005: 75).

ДРУГО. Друга врста потврде значаја дијалеката у улози која им је на словном темом дата јесу интердисциплинарни пројекти и публикације који доносе резултате теренских, најчешће етнодијалектолошких истраживања. О реченоме сведочи више пројеката и публикација, а овде ћемо поменути стратешки пројекат САНУ *Историја и културно наслеђе српског народа на Косову и Метохији*, у оквиру кога се ради на потпројекту *Српски народни говори Косова и Метохије*, затим пројекат *Истраживања историје и културе Срба у Румунији* при Центру за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији (Темишвар), у оквиру кога се истражују и српски говори, као и тематски зборник *Обредна пракса – „речима о храни“*. На материјалу из *српских говора Војводине* (Милорадовић 2014), који је 2014. године објавила Матица српска и који је представио резултате рада на пројекту „Култура исхране у Војводини кроз обредну праксу. Лингвистички и етнолошки аспект“ (с најавом обимне монографије *Исхрана у огледалу обредне праксе Срба у Војводини и Румунском Банату. Етнолингвистички транскрипти и коментари*).

Посебан значај у вези с реченим имају дијалекатски речници, у којима се могу у речничком чланку као илустрација наћи драгоцене етнографске минијатуре, етнокултурни контекст у коме дата одредница функционише, а свему се томе даје виши значај када се помене „енциклопедизам у дијалекатским рјечницима“ – како је Никола Рамић насловио поглавље у својој књизи *Дијалекатска ријеч* (Рамић, 2019: 164–177). Потврду поменутог посебног значаја налазимо у следећем цитату: „Из ријечи које функционишу у

неком идиому могуће је ‘прочитати’ у којим условима носиоци идиома живе или су живјели, које су околности обликовале развој њихове материјалне и духовне културе, и уопште сазнати низ података о изванјезичкој стварности која их окружује и о њиховом односу према тој стварности“ (Исто, 165–166). Врсни лексикограф и лексиколог Никола Рамић сврстава дијалекатске речнике „у значајне изворе података о човјеку са неког локалног говорног подручја и његовим погледима на свијет“ (Исто, 177).

У овом је другом сегменту важно, надаље, указати на низ монографија урађених у новосадском лингвистичком центру, са мањим терминолошким речницима у прилогу, значајним пре свега као апологема традиционалне материјалне културе. То су следеће публикације: Гордана Вуковић, Жарко Бошњаковић и Љиљана Недељков, *Војвођанска коларска терминологија* (Вуковић и др., 1984); Жарко Бошњаковић, *Пастирска терминологија Срема* (Бошњаковић, 1985); Гордана Вуковић, *Терминологија куће и покућства у Војводини* (Вуковић, 1988); Гордана Драгин, *Ратарска и повртарска терминологија Шајкашке* (Драгин, 1991); Љиљана Недељков, *Архаична пчеларска лексика у Војводини* (Недељков 2009), и има их још непобројаних.

Усмеравајући се поново ка ободу српског језичког простора, указујемо на значај података везаних за традиционалну културу у северној Метохији, оних које је у свом родном Гораждевцу бележио Милета Букумирић – агилни истраживач овога простора пре но што је српски живаљ доживео погром 1999. и изнова 2004. године, а на шта смо већ раније указали приказујући ову интердисциплинарну монографију. Када је реч о материјалној култури, у књизи *Живот Срба у Гораждевцу* представљени су, уз остало, предмети домаће радиности, ношња, исхрана итд. Елементи духовне културе обрађени су под антиципирајућим насловом – *Да се не заборава*: обичаји везани за животни циклус, крсна слава, празници из најбогатијег, зимског дела циклуса годишњих обичаја, али и Ускрс и Ђурђевдан, обреди везани за различите обичаје, народна веровања. Област социјалне културе заступљена је са више друштвених игара, које су углавном играли пастири и деца, док је друштвени живот Гораждевчана представљен кроз односе међу сродницима и кумство, кроз мобу, али и кроз школство и културно-уметничку делатност. Невелико поглавље *Обичаји у односима међу људима* свакако бива прилог од користи и за фолклористику, и за социолингвистику, и за етнопсихоллингвистику (Букумирић, 2007).

Културно наслеђе је и оно које је у појединим областима, понајчешће на геоллингвистичкој периферији, део мултикултурног и мултијезичког мозаика, често са много знаковитим примерима од оних пореклом са (данас) централних језичких терена. У том смислу скренућемо пажњу на два инструкторна прилога која смо одабрали за ову прилику. Први је рад Михаја Н. Радана у коме аутор представља резултате својих истраживања на плану лексичких позајмљеница у области куће и покућства у српским говорима на

терену румунског Баната – тачније, на основу дијалекатске грађе прикупљане у дванаест насеља из Банатске клисуре, карашевске области, централног и северног Баната. „У претходним радовима, приказали смо и анализирали смо позајмљенице у сфери куће и покућства у следећим семантичким пољима: *кућа и њени делови, отвори за светлост и њихови делови, кухињски намештај* [Радан, 2006^a: 547-555], *просторије у кући, собни намештај* [Radan, 2006^b: 39-52], а у овом раду анализираћемо позајмљенице из следећа три семантичка поља: *направе за кување и њихови делови, судови за кување и судови за печење*“ (Радан, 2013). Други прилог је знаковит навод из етнолингвистичког транскрипта начињеног на основу аудио-записа разговора са саговорницом избеглом из Сувог Лукавца у Метохији: *Па и Шиптари су нам долазили, среће ми, на Божић... Јесте... И за Васкрс исто. Јаја морам посебно да увијем за шиптарску децу, што треба њима да пружим. Дођу: Рерајџ Veligidan! То ти каже: Срећан ти Васкрс. И, овај, ја њима свима по једно јаје и они оду. Сви оду. Ево ти друга група. Они све тако групно... Ја колко, по тријес-четрес јаја морала ја само за њих да офарбам, а плус за нашу децу. Јес, богоми, тако је било увек* (Суви Лукавац, Исток).

У смислу претходно навођенога, без обзира на то што није реч о српском материјалу, овде је нужно поменути изузетно значајну и вишеструко инструктивну монографију (за рад на другим словенским језичким просторима) – а потврду првога реда када је реч о насловној теми. У питању је изузетно обимна монографија Т. И. Вендине *Антропологија диалектног слова* (Вендина, 2020), која представља резултат вишегодишње истраживачке окренутости ауторке руској традиционалној духовној култури, потом усмерености ка лексикографским изворима и великог искуства у раду с грађом из лингвистичких атласа. Ова монографија састоји се од следећих поглавља: 1. *Човек у дијалекатској речи*, 2. *Руска природа у дијалекатској речи*, 3. *Филозофија дијалекатске речи*, 4. *Аксиологија дијалекатске речи*, 5. *Регулативни принцип језика традиционалне културе. Човек и култура социјалних односа*. У поглављу *Аксиологија дијалекатске речи* има неколико закључака од значаја за тему овог излагања, а кључно је то да је карактеризација одређене културе могућа само уз „консултовање“ вредносних орјентација језика традиционалне духовне културе (Вендина, 2020: 602–637). Надаље, важна за нашу тему је закључна напомена да је дијалекатски лексички фонд неопходан за потребе тзв. реконструкције културних поенти „које образују етичку филозофију, повезану с разумевањем живота и духовних вредности човека традиционалне културе“ (Вендина, 2020: 655), будући да дијалекатска реч недвосмислено јасно одражава човекову перцепцију реалности која га окружује.

ТРЕЋЕ. Лингвистичке (/дијалектолошке) лексичке карте са својим пратећим материјалима доносе богате сетове етнографских података и почесто, независно од тога да ли је на карти представљено питање из домена тра-

диционалне културе, бивају прилично поуздан извор информација за етнолошко-антрополошка и демографска истраживања. Треба имати у виду да аутори на лингвистичким картама представљају оно што сматрају најмаркантнијим чињеницама, чиме заправо читаоцу на најилустративнији начин предочавају унутрашњу издиференцираност истраживане дијалекатске области, као и правце те диференцијације. Етнографске теме нису присутне у појединим томовима лингвистичких атласа само у виду лексике (усклађено са одређеним питањима у упитнику) којом се именују ентитети из области свих трију сегмената традиционалне културе, већ је на значај појединих етнографских тема које се у извесној мери уочавају и у самим поставкама лингвистичких атласа и, с друге стране, на валидност етнографских података који ће се посредно моћи ишчитавати из лингвистичких карата указивано посве експлицитно и у текстовима појединих лингвиста (за материјале ОЛА в. публикацију *Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования*, која излази од 1965. године), као што је то, примерице, учињено у два текста у програмском зборнику Општекарпатског дијалектолошког атласа (ОКДА): В. В. Усачева, *Этнографические аспекты в программе ОКДА* и Е. В. Попович, *Сравнительный анализ некоторых обычаев годового цикла у народов балканского и карпатского ареалов* (Бернштейн и др., 1976).

У вези с „читањем“ лингвистичких карата, посебна улога припада тзв. интерпретативним картама у новијим лексичким томовима Општесловенског лингвистичког атласа (ОЛА), као новијем начину представљања материјала на лексичким картама, а стога што је интерпретација материјала следећи, виши ниво након његовог картографског презентовања (в. примерке новијих лексичких томова ОЛА на адреси www.slavatlas.org).

И овде ћемо навести две публикације које садрже знатнији број лингвистичких карата и за које верујемо да су веома знаковита потврда претходно реченога. Најпре, у *Речнику српских говора Војводине*, чији је издавач Матица српска (редактор Драгољуб Петровић), нашле су се, у виду додатка након речничког дела, укупно 53 карте, од којих наводимо неке лексичке: 'палити, потпаљивати, ложити (пећ)', 'јело од куваног кукурузног брашна, 'справа за муљање грожђа', 'справа за извлачење ракије или вина из бурета', 'направа за пењање и спуштање', 'ограђен непокривен простор испред свињца', 'младина родбина која долази у посету после венчања', 'дуже дрво које раздваја крупну стоку у штали', 'грејно тело, пећ зидана од черпића или начињена од ваљака блата и сламе'), 'лака парадна кола на два точка која вуче један коњ' итд. Картографисани су најпретежније појмови из области традиционалне материјалне културе, али има карата и ван овог сегмента, нпр. једна из области животног циклуса – 'младина родбина која долази у посету после венчања' и једна која представља родбинске називе – 'мужевљева мајка' (РСГВ, 2019). Друго је монографска студија *Терминологија куће и покућства у северној Метохији*, аутора Милете Букумирића, која има

више приложених карата, а изолексе које се на њима могу учити поуздано сведоче о неким етнокултуролошким датостима, усмеравајући нашу пажњу на питања лингвистичког одраза тзв. контактних ситуација. Визуелно приказана сигнификација јасно сведочи о томе да су поједине семеме репрезентоване веома великим бројем лексема, те да, на пример, карте на којима су представљени називи за поједине делове куће, или пак карте где су дати називи за дрвену палицу за подизање сача, те називи за гвоздену направу којом се путају коњи, носе већи број појединачних, спецификованих назива. Опет, поједини судови за кување или јело представљени су само двома термилошким ознакама, и то уз издвајање јасно разграничених ареала. Зависан од доступности грађевинског материјала бивао је и тип куће, па ће тако семема 'кућа од прућа' бити представљена већим бројем лексема него семема 'кућа од брвана', што се лепо читује на приложеним картама (Букумирић, 2006).

*

У представљању Центра за нематеријално културно наслеђе Србије при Етнографском музеју у Београду наводи се – као један од важних сегмената његовог рада – „сарадња са носиоцима наслеђа и локалним заједницама, усмерена на подизање свести о значају очувања наслеђа, његовом препознавању и преношењу на следеће генерације“. Реч је о носиоцима *живог наслеђа*, како их стручњаци именују, а нематеријално културно се „наслеђе практикује, преноси и чува у локалној заједници“. Овде ћемо навести један леп пример којим ћемо илустровати поменуто упућивање на наредне генерације, а реч је о иницијативи наших колега из Друштва за српски језик и књижевност „Старо Косово“ у оквиру њихове локалне заједнице (са центром у Штрпцу подно Шар-планине), али потом и шире – у Косовском Поморављу и на централном Косову (Грачаница и околина), да се деца млађег и старијег школског узраста усмере ка неговању народног говора кроз креативност литерарног изражавања тако што ће на расписани наградни конкурс послати своје кратке приче писане на српским призренско-тимочким говорима: *Да ви испричамо што ни текнуло кд смо се састајле јенпут сас наше друштво – смо приметиле да деца поубаво се изражаву кд збору по нашки и смо решиле да направјмо јено тамичење да покажу тој што уму. Смо се мислеле коу тему да ги дадемо и кд смо се допитале, смо одлучиле да пишу што ги је ћеу и тема да бине ТОЈ ТИ ВИКАМ. (...) Млого беше убаво и млозина дођоше да виду. Мотњо се насмејаше, мотњо се провеселише и млого биле ради што деца писале ка дома што збору. Е сџ ни се пуштија пут и дошло ред да направјмо књигу* (Милорадовић – Илић, 2022: 13–14).

Узећемо себи слободу да као уводни излагач ово обраћање и завршимо цитатом, који је већ коришћен као мото за једну монографију, а у коме кроз уста госпа Ноле, књижевног лика из истоимене приповетке, проговара

знаменита Исидора Секулић: „Сваки честит човек не да свој језик и своје обичаје“. Свакако, реч је управо о томе да не можете раздавати оно што сте дужни оставити некоме у наслеђе, у овоме случају – културну баштину, а овако убедљиво, једноставно и језгровито предочена спрега језика и традиционалне културе усмерава нужно наш поглед ка дијалектима као документима који су одиста поуздани, непоткупљиви сведок прошлости нашег народног живота. А могло би се и Вуковим речима окончати – *исто то, само мало друкчије*: „Код свакога су народа најсветије ове три ствари: закон, језик и обичаји; тим се народи један с другим рођакају и један од другог разликују. Како народ изгуби те три светиње, он изгуби и своје име“.

Литература

- Бернштейн, 1976: Бернштейн С. Б., Г. П. Клепикова, Р. Я. Удлер (ред.), *Общекарпатский диалектологический атлас. Лингвистические и этнографические аспекты*. Кишинев: Академия наук СССР – Академия наук МССР.
- Богдановић, 2005: Н. Богдановић, *Бучумика у звону*. Ниш.
- Богдановић, 2007: Н. Богдановић, *Ајд лако, ајд лагано*. Ниш.
- Бошњаковић, 1985: Ж. Бошњаковић, *Пастирска терминологија Срема*. Нови Сад: Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике.
- Букумирић, 2006: М. Букумирић, *Терминологија куће и покућства у северној Метохији*. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, ЛП, 375–548.
- Букумирић, 2007: М. Букумирић, *Живот Срба у Гораждевцу*. Посебна издања, књ. 61. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Вендина 2020: Т. И. Вендина, *Антропологија диалектног слова*. Москва · Санкт-Петербург: РАН, Институт славяноведения.
- Вуковић и др., 1984: Г. Вуковић, Ж. Бошњаковић и Љ. Недељков, *Војвођанска коларска терминологија*. Нови Сад: Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике.
- Вуковић, 1988: Г. Вуковић, *Терминологија куће и покућства у Војводини*. Нови Сад: Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике.
- Драгин, 1991: Г. Драгин, *Ратарска и повртарска терминологија Шајкашке*. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XXXVII, 621–708.
- Ђокић, 2005: Т. Ђокић, *Вито перо жерово (народне умотворине села Скорице)*. Ражањ: Општинска народна библиотека.
- Златковић, 1988: Д. Златковић, *Пословице и поређења у пиротском говору*. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XXXIV, 341–683.
- Златковић 1989: Д. Златковић, *Фразеологија страха и наде у пиротском говору*. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XXXV, 175–457.
- Ивић, 1990: П. Ивић, *О језику некадашњем и садашњем*. Београд · Приштина: БИГЗ · Јединство.

- Ивић М., 2010: М. Ивић у: М. Јевтић, *Чудо језика. Разговори са лингвистима*. Београд: Службени гласник.
- Крстић, 2015: Б. Ђ. Крстић, *Народни живот и обичаји Клисуреца и Пољадијаца*. Друго, допуњено издање. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Мандић, 2021: М. Мандић, 'Живот' ритуала који се 'угасио': пример додоле из Чипа у Мађарској. Будимпешта: *Етнографија Срба у Мађарској*, 8, 11–27.
- Милорадовић, 2003: С. Милорадовић, *Употреба падежних облика у говору Параћинског Поморавља. Балканистички и етномиграциони аспект*. Посебна издања, књ. 50. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Милорадовић, 2013: С. Милорадовић, Прилог терминологији обичајног живота у Банатској Клисури, у: *Српско језичко наслеђе на мултикултурном простору Баната*. Посебна издања. Научна литература, књига 16. Темишвар: Савез Срба у Румунији, 127–138.
- Милорадовић, 2014: С. Милорадовић (прир.), *Обредна пракса – „речима о храни“*. На материјалу из српских говора Војводине. Нови Сад: Матица српска.
- Милорадовић 2016 (2017): С. Милорадовић, Значај етнолингвистичких истраживања обредне исхране српског становништва у Војводини за очување нематеријалног културног наслеђа. Београд: *Гласник Етнографског музеја*, 80, 9–22.
- Милорадовић – Илић, 2022: С. Милорадовић, Д. Илић (ур.), *Тој ти викам*. Београд · Штрпце: Институт за српски језик САНУ · Друштво за српски језик и књижевност „Старо Косово“.
- Недељков, 2009: Јб. Недељков, *Архаична пчеларска лексика у Војводини*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику.
- Радан, 2013: М. N. Radan, О неким лексиčким позајмлјеницама у сфери куће и покућства у српским говорима из румунског Баната, у: *Језици и културе у времену и простору II/2. Тематски зборник*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, 197–203.
- Радовановић, 2014: Д. Радовановић, Хлеб и обредна пракса у Војводини. Етнолингвистички оглед, у: *Обредна пракса – „речима о храни“*. На материјалу из српских говора Војводине. Нови Сад: Матица српска, 65–82.
- Рамић, 2019: Н. Рамић, *Дијалекатска ријеч*. Библиотека Лингвистика и србистика. Крагујевац: ФИЛУМ.
- РСГВ, 2019: *Речник српских говора Војводине* (Редактор: Драгољуб Петровић), 1–4, Измењено и допуњено издање. Нови Сад: Матица српска, Одељење за књижевност и језик.
- Сикимић, 2021: Б. Сикимић, *Тета Љубин кувар. Из приватне историје Срба у Чанаду*, Будимпешта: Српски институт.

Sofija Miloradović

SERBIAN DIALECTS – DOCUMENTS ON THE TRADITION OF OUR PEOPLE’S LIFE AND AN INDISPENSABLE PART OF THE CULTURAL HERITAGE

Summary

Dialects, namely vernacular speeches as a segment of intangible cultural assets represent a significant part of the identity of a group or individual, who recognize them as the very essence of their identity and as an indispensable part of its cultural heritage. Due to all kinds of lifestyle changes, especially in rural areas, dialects are in danger of an accelerated transformation and devastation, where they are still preserved, and therefore should be placed high on the list of priorities in the implementation of protection measures elements of intangible national cultural heritage (speech recording and adequate storage first, and then research of the collected material and its presentation). The dialect lexicon is an extremely important representative of the traditional material, spiritual and social culture of the Serbian people. It is important to point out the validity of ethnographic data that can be indirectly read from linguistic lexical maps. Dialect lexicon is the fundus of Serbian vernacular speeches and because of that, its notation and research should be included in the *UNESCO concept of preservation, protection and sustainability of intangible cultural heritage*.

Key words: Serbian dialects, dialect lexicon, transformation and devastation, tradition culture, intangible cultural heritage.